

Рецензія

УДК 324:001.8

«ЧОМУ МИ БІДНІ?»: ЕКСТРАКТИВНО-ІНКЛЮЗИВНА СИСТЕМА КООРДИНАТ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЗА АДЖЕМОГЛУ ТА РОБІНСОНОМ

«WHY ARE WE POOR?»: EXTRACTIVE-INCLUSIVE SYSTEM OF SOCIAL DEVELOPMENT COORDINATES BY ACEMOGLU AND ROBINSON

Тетяна Семігіна

Доктор політ. наук, професор Академії праці, соціальних відносин і туризму

Tetyana Semigina

Dr. in Political Science, Professor, Academy of Labour, Social Sciences and Tourism

 orcid.org/0000-0001-5677-1785

 semigina.tv@socosvita.kiev.ua

Рецензія на книжку:

Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності / Пер. з англ. О. Дем'янчука. Київ: Наш формат, 2016. 504 с.

Інформація про рукопис

Надійшов до редакції:
1.10.2017

Рецензований: 12.10.2017

Прийнятий до друку:
22.10.2017

Інколи у науковому дискурсі з'являються книжки, що виходять за межі академічного світу. Бо стають інтелектуальним викликом і популярним читвом водночас. Книжка Дарона Аджемоглу (турецького і американського економіста; професора економіки Массачусетського технологічного університету та Гарвардського університету, США) і Джеймса Робінсона (британського економіста і політолога; професора Школи публічної політики ім. Гаріса Університету Чикаго) «Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності» [1] саме така. Про що вона? Про економіку? Про політику? Про соціальний устрій та суспільні цінності? Про історію (а у ній від самого початку можна прочитати захопливі приклади з історії)?

Книжка, видана у Нью-Йорку в 2012 році (український переклад побачив світ у 2016 році), є далекою від сухого, академічного викладу. Вона жвава, дещо провокативна, стилістично добре написана (і перекладена!), привертає увагу до актуальної теми глобального економічного розшарування держав. Її можна було б назвати і суспільствознавчою в широкому сенсі, і науково-популярною. Вона рекомендо-

вана до читання найвпливовішими людьми сучасності – Біллом Гейтсом та Марком Цукербергом. Проте саме академічні дебати довкола ідей книжки, до яких долучилися такі відомі науковці як Джеред Даймон, Френсіс Фукуяма та ін., свідчать про неабиякий науковий рівень видання. Це власне підтверджено тим, що книжка стала бестселером за версією «Wall Street Journal» та «New York Times», а її автори здобули численні академічні відзнаки й неймовірну популярність [2].

Грунтуючись на багаторічних дослідженнях автори легко й доступно пояснюють, чому понад мільярд людей у країнах, що розвиваються, виживають, маючи менш як 1,25 долара на день, у той час як інші країни стали успішними. Для пояснення глобальної стратифікації автори наводять приклад міста Ногалес, власне міст-близнюків Ногалес: одне поселення на мексиканській стороні кордону, інше - на американській. Відмінність між поселеннями пригломшлива. Автори замислилися над тим, чому кордон такий визначальний. Це питання має неабияку вагу, оскільки глобальна нерівність породжує інші негативні явища - психологію провини та обурення, явище міграції і зрештою те, що деякі народи не просто відстають, а розпадаються.

Автори також ставлять питання про те, в чому ж полягає відмінність між 50% граничною ставкою податку на доходи й експропріацію 50% доходів клептократичним правителем чи корумпованими чиновниками. Попри певне невдоволення більшість громадян західних демократій задоволені граничними ставками податку приблизно на 50%, а іноді й вище, але мало підприємців у країнах Африки на південь від Сахари та Південної Азії в захваті від схожих розмірів експропріації чи корупції. Чому ж так відбувається?

Відповіді на ці питання автори шукають у межах неоінституційного підходу, який орієнтований на вивчення цінностей, формальних і неформальних норм і правил. Вони аналізують розвиток економіки у зв'язку з розвитком політичних інститутів безлічі країн у різні епохи. Серед проаналізованих в книзі держав такі, як Римська імперія, цивілізація Майя, Венеціанська республіка, Британська імперія, Австралія, Ефіопія, Ботсвана, Південна Африка, Франція, Іспанія, Мексика, Колумбія, США, Австро-Угорщина, Османська імперія та сучасна Туреччина, Російська імперія, СРСР і сучасна Росія, Узбекистан, Північна та Південна Корея, Японія, імперський та сучасний Китай. Автори виходять у своєму аналізі з близької мені тези про те, що політика - це процес, за допомогою якого суспільство обирає правила управління і не до кінця зрозумілого конструкту «критичні збіги обставин».

Книга заснована на двох основних теоріях: перша теорія розглядає формування демократичних і диктаторських режимів (так званих драйверів, рушіїв демократії), а друга пояснює, як саме демократичні режими сприяють економічному зростанню, а диктаторські - йому запобігають. Автори стверджують, що процвітання або падіння держав обумовлено, в першу чергу, характером їх економічних та політичних інститутів. Аджемоглу і Робінсон зіставляють «екстрактивні» і «інклюзивні» соціальні інститути (економічні та політичні), хоча й не дають визначення поняттю «інститут», не окреслюють його ознак, характеристик абощо.

На їх думку, інклюзивні (від англ. «inclusive» - це залучення до процесу усіх, без відмінностей і обмежень) економічні інститути - це такі інститути, які «заохочують великі маси людей до участі в економічній діяльності... Щоб бути інклюзивними, економічні інститути мають шанувати приватну власність, неупереджену систему права й надання публічних послуг для створення конкурентного середовища, у якому люди можуть здійснювати обмін і домовлятися. Має також бути гарантія можливості відкривати новий бізнес і обирати свій кар'єрний шлях» (С. 79). Інклюзивні економічні інститути, які дозволяють участь якщо не всіх, то значної частки громадян в економічних відносинах з можливістю отримання прибутку. Недоторканність власності гарантується, відчуження власності або доходів не допускається. Інклюзивні економічні інститути підтримуються інклюзивними політичними інститутами, які перешкоджають вузьким групам громадян регулювати економіку держави в свою користь. Саме такі інститути є основою всіх ліберальних демократій сучасності.

Екстрактивні економічні інститути - це інститути, які мають протилежні властивості, тобто спрямовані на те, щоб відбирати доходи і блага в однієї групи людей на користь іншої (С. 81). Екстрактивні економічні інститути дають елітам змогу управляти економікою держави для власної вигоди. Вони перешкоджають іншим групам громадян отримувати для себе вигоду від участі в економічних відносинах. Екстрактивні інститути допускають або встановлюють відчуження власності або доходів на користь вузьких груп. При цьому еліти підтримують свою владу за допомогою армії, поліції, залежних судів та інших структур, які автори відносять до екстрактивних політичних інститутів.

Автори наголошують, що інклюзивні політичні інститути - це централізовані та плюралістичні політичні інститути. Екстрактивні політичні інститути - це політичні інститути, яким бракує або централізації, або плюралізму, або і того, і того (С. 85).

Держави з інклюзивними інститутами, на досить таки радикальну думку авторів, порівняно легше і успішніше долають внутрішні і зовнішні кризи. А от екстрактивні політичні та економічні інститути нестабільні і загрожують всьому суспільству, адже можуть привести до політичного та/чи економічного колапсу. Аджемоглу та Робінсон стверджують, що коли ви поєднуєте гнилі режими, експлуататорські еліти та орієнтовані на себе інститути з слабкими, децентралізованими державами, то ви отримуєте рецепт бідності, конфліктів та навіть відвертого провалу. Отже, автори вважають, що нації занепадають тоді, коли мають екстрактивні економічні інститути, підтримувані екстрактивними політичними інституціями, які перешкоджають і навіть блокують економічне зростання.

В останньому, 15-му розділі автори висувають кілька прогнозів. На їх думку, держави, які не мають політичної централізації, як-от Колумбія, Афганістан або Гаїті, не зможуть досягти істотного економічного зростання. Деякі країни, які досягли політичної централізації (Бурунді, Ефіопія, Руанда, Танзанія), можуть досягти нестабільного зростання в умовах екстрактивних інститутів. А от економічне зростання в Росії та Китаї, досягнуте в умовах екстрактивних інститутів без розвитку інклюзивних інститутів зрештою припиниться.

Аджемоглу та Робінсон переконані: країни стали успішними через те, що їхні громадяни повалили владну еліту і створили суспільства, де головною цінністю стали рівні економічні та політичні права кожного. На їхню думку, саме свобода робить світ багатшим. Бо економічний успіх держав не залежить від культури, клімату чи географічного розташування. І саме тому чимало критиків закидають авторам відсутність звертання до культури як чинника, що зумовлює відмінності між націями, використання спрощеної моделі. Втім, автори саме цього й прагнули: запропонувати просту теорію й використати її «для пояснення основних аспектів економічного й політичного розвитку в усьому світі від часів неолітичної революції» (С. 414).

Перекладач книжки на українську мову, професор політології Національного університету «Києво-Могилянська академія» Олександр Дем'ячук зауважує, що, якщо спиратись на ідеї авторів, то загальний принцип пошуку стратегії національного розвитку можна сформулювати наступним чином: «побудова інклюзивних політичних, а з ними й економічних інститутів. Цей принцип відсуває убік міркування цілого ряду теорій - модернізації, залежності, конвергенції тощо, оскільки зосереджує увагу політиків, а з ними й науковців, упершу чергу на внутрішніх умовах і можливостях нації. Цей принцип змушує орієнтуватися на майбутнє, а не минуле, шукати людські, ідейні, матеріальні й урешті-решт владні ресурси для суттєвих змін суспільно-політичної ситуації» [3]. І з цим варто погодитися, бо рефлексивна оберненість на минуле стимулює консервацію і відтворення віджилих суспільних практик.

Слід додати, що Аджемоглу та Робінсон фактично оминули аналіз ролі міжнародних фінансових організацій, таких як МВФ чи Світовий банк. І цим їм цілком слушно дорікають такі відомі політологи як Джефрі Сакс [4] та Джеред Даймонд [5]. Бо той же Світовий Банк опублікував «Доповідь про зростання. Стратегії стійкого зростання і інклюзивного розвитку», якою сприяв поширенню ідей інклюзивного економічного розвитку. Після цього поняття інклюзивності набувало ширшого і системного значення. Адже «інклюзивний розвиток ... дозволяє всім країнам і регіонам світу користуватися результата-

ми глобалізації, економічної інтеграції та економічного зростання. Для окремо взятого економічного суб'єкта інклюзивний розвиток має на меті максимально створити можливості розвитку і працевлаштування за рахунок високих темпів економічного зростання на поступальній основі, а також забезпечити громадянам рівний доступ до надаваних соціальних гарантій і можливість участі у всіх сферах життєдіяльності країни» [6, с. 22-23].

Книга спонукає до роздумів. Насамперед про те, де зараз знаходиться Україна в екстрактивно-інклюзивній системі координат, описаній Аджемоглу та Робінсоном.

Автори книги розглядають індустріалізацію СРСР (розділ 5) як приклад економічного зростання в умовах екстрактивних інститутів: бурхливий розвиток важкої промисловості здійснювався за рахунок ресурсів села. На думку авторів, селянське господарство було організовано так неефективно, а рівень технологічного розвитку був настільки нижчий за європейський і американського, що простий перерозподіл ресурсів у 1930-х роках на користь індустрії, де продуктивність праці і капіталу була набагато вище, зумовив швидке економічне зростання. Однак до 1970-х років, коли раніше використовувалися неефективно ресурси були перенаправлені з села в промисловість, радянська система виявилася в тупику: примусові методи вичерпали себе, вже не даючи колишніх дивідендів, а брак економічних стимулів для трудівників і опір еліт не давали змоги підтримувати безперервні технологічні інновації за межами військової і аерокосмічної промисловості. Щоб продовжити стійке зростання, радянська влада повинна була б відмовитися від екстрактивних економічних інститутів, але це загрожувало політичній владі, і це зрештою зумовило падіння влади Комуністичної партії і розпаду СРСР.

Так, у книзі нічого немає про Україну безпосередньо. Але викладене авторами дає змогу осмислити інституційну спадщину та тенденції сьогодення, побачити, що нинішній олігархічний лад, що ґрунтується на екстрактивних інститутах, є ворожим до інновацій і консервує сировинну спеціалізацію економіки України, чим унеможлиблює збільшення добробуту всього суспільства, а не лише його елітарних груп, шляхом інтенсивного економічного зростання. У рецензованій книзі немає простих рецептів, що з цим робити і як уникнути занепаду нації, але відповідь, після прочитання, очевидна. І вона є далекою від нашої меншовартісної мантри: «Чому ми бідні? Бо дурні. Чого дурні? Бо бідні». Слід розвивати демократію -- і прийде економічний розвиток, а не навпаки.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Acemoglu D., Robinson J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty. New York: Crown Business, 2012. 529 p.
2. Why Nations Fail / Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Why_Nations_Fail (дата звернення 1.08.2017).
3. Дем'янчук О. П. Стратегія національного розвитку: інституційний вимір // Наукові записки НаУКМА. 2015. Т. 173: Політичні науки. С. 16-21.
4. Sachs J. D. The True Drivers of Economic Development // Foreign Affairs. 2012. September/October Issue. URL: <https://www.foreignaffairs.com/reviews/review-essay/government-geography-and-growth> (дата звернення 2.08.2017).
5. Daimond J. What makes countries rich or poor? // New York Book Reviews. 2012. 7 June. URL: <http://www.nybooks.com/articles/2012/06/07/what-makes-countries-rich-or-poor> (дата звернення 2.08.2017).
6. Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і соціальна справедливість / За ред. Гейця В. М., Гриценка А. А. Київ: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2016. 240 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/2.pdf> (дата звернення 10.08.2017).

References

1. Acemoglu, D. & Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. New York: Crown Business.
2. Wikipedia (2017). *Why Nations Fail*. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Why_Nations_Fail.
3. Demianchuk, O. (2015). *Stratehiya natsional`noho rozvytku: instytutsiynyy vymir* [National development strategy: institutional dimension]. *Naukovi zapysky NaUKMA*, 173:Politychni nauky, 16-21.
4. Sachs, J. D. (2012). *The True Drivers of Economic Development*. *Foreign Affairs*, September/October Issue. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/reviews/review-essay/government-geography-and-growth>.
5. Daimond, J. (2012). *What makes countries rich or poor?* *New York Book Reviews*. 7 June. Retrieved from: <http://www.nybooks.com/articles/2012/06/07/what-makes-countries-rich-or-poor>.
6. Heyets, V. & Hrytsenko, A., eds. *Rekonstruktyvnyy ekonomichnyy rozvytok: osnovni napryamy, efektyvnist` i sotsial`na spravedlyvist`* [Reconstructive Economic Development: Key Directions, Effectiveness and Social Justice]. Kyiv: In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy. Retrieved from: <http://ief.org.ua/docs/scc/2.pdf>.